

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԶԳԱԼԸ ՈՐՊԵՍ ԻՆՏԵԳՐԱԼ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒՄ

ՀՐԱՉՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՄՅԱՆ

Մարդկային փորձի մասին դատողությունները այդ հասկացության փիլիսոփայական կոնստիտուցիոնալ ալիքի կողմ չեն անցել: Մինչ օրս «փորձ» եզրույթի բովանդակության շուրջ չկան հոգեբանական հիմնավոր սահմանումներ կամ բացատրություններ: Այն լռելյայն ընդունվել է որպես սուբյեկտիվ գործոն որևիցե կոնկրետ գործունեությունում: Դրան տրվող բոլոր բնութագրերը հիմք են դարձել սովորույթների, վարժվածության ու հմտությունների կամ էլ պարզապես հիշողության նկարագրման: Դեռևս չի հաջողվել գիտականորեն նկարագրել կամ առավել ևս չափել մարդու անհատական փորձը: Եվ ամենևին ոչ այն պատճառով, որ մենք դեռևս չենք սահմանել անհատական փորձը կամ էլ չունենք համապատասխան չափիչ գործիքներ: Պարզապես այդ փորձը նկարագրելու կամ չափելու մեր յուրաքանչյուր քայլ կարող է դատապարտված լինել ձախողման, քանզի պայմանավորված է մեր իսկ փորձառությամբ ու դիտավորություններով:

Այս հողվածը ակադեմիական մի փորձ է՝ դիտարկելու անձի ներհայեցողական փորձը՝ որպես հոգեկան տիրույթներում արտաքին ու ներքին ազդակներին անդրադառնալու արգասիք: Որպես այդ (սուբյեկտիվորեն անդրադառնալու) փորձի ձևավորման մեխանիզմ առաջարկում ենք մի մոդել, որի առանցքը **զգայն** է:

Հայտնի է, որ յուրաքանչյուր երևույթ, հատկություն, գործընթաց դիտարկելի (նկատելի) է դառնում լոկ դադարի ժամանակ՝ ստատիկայում: Նկարագրելի է միայն պատկերը՝ հարաբերականորեն անշարժ, անփոփոխ (հաստատուն) վիճակում: Ըստ Ռ. Մ. Նադոյանի՝ «նույնականացումների ֆունկցիաներից» մեկը նախատեսված է շարժուն և փոփոխվող աշխարհը կանգնեցնելու, արտացոլման պահը ամրագրելու և դրան որոշակի իմաստ հաղորդելու համար: Դա նախ տեղի է ունենում սուբմոդալականություններում, այնուհետև՝ զգայությունը, զգացմունքը կամ մտապատկերը նշանակող հասկացություններում¹: Տվյալ դեպքում հեղինակը նկատի է ունեցել ֆիզիկական աշխարհի ամբողջական և ստատիկ պատկերը, որի շնորհիվ ճանաչող սուբյեկտը

¹ Տե՛ս Ռ. Մ. Նադոյան, Մետաֆիզիկական հոգեբանության ակնարկներ, Եր., 2013, էջ 146:

մտապատկերելու միջոցով իրականությունը մատչելի է դարձնում իրեն՝ կիրառելով որոշակի նկարագրիչներ: Այստեղից հետևում է, որ նկարագրիչներ կարելի է կիրառել միայն այն վիճակների համար, որոնք որևէ ընթացքից կտրված և որոշակիորեն արձանագրված պահեր են, մասեր: Հետևաբար հոգեկան ցանկացած դրսևորում մի ուրույն վիճակ է դիտորդի (հայողի) համար: Ընդ որում՝ դիտորդը կարող է լինել թե՛ ուրիշը՝ օբյեկտիվ դիտորդը, թե՛ ինքը՝ ներհայեցողը: Այս առումով, նկարագրելով հոգեկան տարբեր երևույթներ ու հատկություններ, դրանց կարելի է դասել *սուբյեկտիվ վիճակների* լայն տիրույթում: Հոգեկան տարբեր գործառույթների բնույթից ու յուրահատկություններից ելնելով՝ այդ տիրույթը կարելի է նույնիսկ սանդղակավորել: Իսկ դրա հատկանիշավորումը (ատրիբուցիան) հնարավոր է միայն կոնկրետ գործառույթներով: Ներկա դրությամբ վիճակների հիմնախնդրի մասին չկա միասնական տեսակետ: Տարբեր գիտակարգեր տարբեր կերպ են սահմանում և կիրառում այդ հասկացությունը: Սակայն անվիճելի է, որ փոփոխություններն արձանագրելու և դիտարկելու համար «վիճակն» առանցքային հասկացություն է: Այն ցույց է տալիս օբյեկտի հատկանշական փոփոխականների կայուն արժեքների բազմություն: Վիճակը կոչվում է հաստատուն այնքան ժամանակ, քանի դեռ օբյեկտի նկատմամբ գործողություն չի կատարվել: Հենց այդ օբյեկտի վիճակների հաջորդական փոփոխությունն էլ կոչվում է պրոցես²:

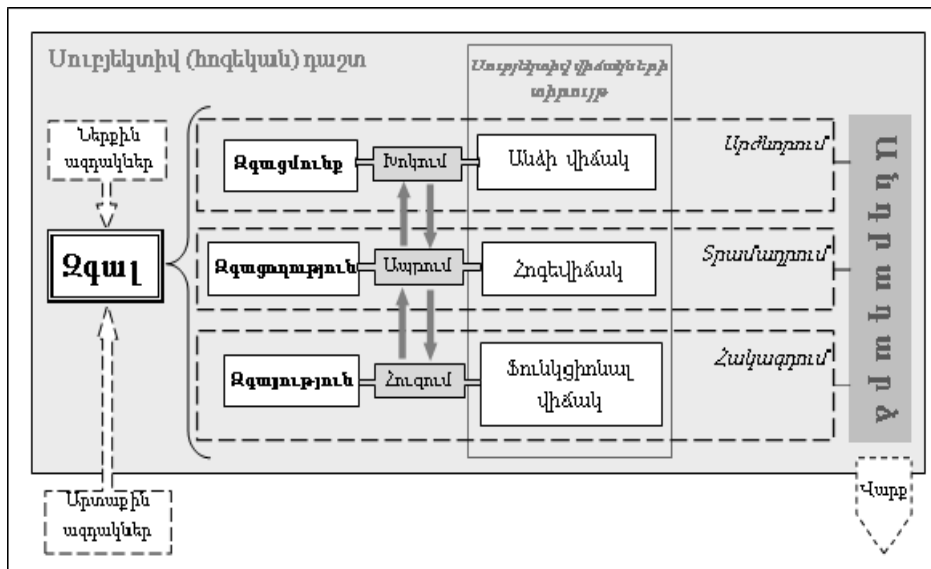
Վիճակը կարելի է ընդունել որպես օբյեկտի, երևույթի կամ պրոցեսի հիմնական բնութագրերի և հատկանիշների ամբողջություն ժամանակի որոշակի պահին³: Սա հատկապես կիրառելի է դինամիկ համակարգերը բնութագրելու համար: Այս դեպքում վիճակը կոնկրետ ժամանակամիջոցում համակարգի վարքն ու զարգացումը որոշող հատկությունների իրականացման, դրա ընթացքի յուրահատկության նկարագրությունն է: Վիճակը ինչ-որ իմաստով պայմանավորում է համակարգային միավորների դրվածքը, դրանց դրսևորման ձևերն ու հարաբերությունները: Հոգեբանության մեջ «վիճակ» հասկացությամբ գրեթե միշտ ընդունված է եղել նշելու հոգեվիճակները կամ հուզական վիճակները: Դա մինչ օրս թվացյալ հեշտացրել է հոգեկան երևույթների դասակարգումը՝ իբրև օբյեկտիվ տեսանկյունից մոտեցում: Սակայն անհրաժեշտ ենք համարում վերանայել և համալրել այս մոտեցումը:

Այս հոդվածի կիզակետում մարդու զգալու ընդունակությունն է: Վերջինս ընդունում ենք որպես սուբյեկտիվ անդրադարձման հնարավոր ինտեգրալ: Կատարելով հոգեկան գործառույթների պայմանական տրոհում, գործընթացներին ու հատկություններին տալով կարգավիճակներ՝ ստանում ենք հետևյալ մոդելը:

² Տե՛ս «Философский энциклопедический словарь». М.: «Советская энциклопедия». 1983:

³ Տե՛ս **Сачков Ю. В.** Новая философская энциклопедия. В 4-х тт. М., 2001:

Զգալու գործառության եռահարթակ մոդել-սխեմա

Սուբյեկտիվ վիճակներ (*ֆունկցիոնալ վիճակ, հոգեվիճակ, անձի վիճակ*)

Ֆունկցիոնալ վիճակը նյարդային համակարգի ֆունային ակտիվությունն է, որի պայմաններում իրականացվում են մարդու և կենդանիների այս կամ այն վարքային ակտերը: Այն ուղեղի աշխատանքի ընդհանուր, ինտեգրալ բնութագիրն է, որը ցույց է տալիս ուղեղի ենթակառուցների բազմաթիվ ընդհանուր վիճակը: Մարդու վարքի և գործունեության մեջ այն հայտնի է «աշխատունակություն» անվամբ⁴, որն արտացոլում է տվյալ ժամանակահատվածում գործունեության կարգավորման մեխանիզմի յուրահատկությունը և որոշում աշխատանքային խնդիրների լուծման արդյունավետությունը: Բացի էրգոնոմիկականից, կա նաև ֆունկցիոնալ վիճակների ֆիզիոլոգիական ձևակերպում, որտեղ այն դիտարկվում է որպես օրգանիզմի և դրա առանձին օրգանահամակարգի հյուսվածքի վիճակ⁵: Այս աշխատանքի շրջանակներում հաշվի ենք առել ֆունկցիոնալ վիճակների վերաբերյալ մոտեցումներից երկուսը՝ ֆենոմենոլոգիականը և վարքաբանականը:

- Առաջինի դեպքում շեշտադրվում է մարդու կողմից փորձի ապրման բնութագիրը՝ հուզական երանգավորումով: Այս մոտեցման շրջանակներում հիմնավորված են հոգեկան վիճակների դրսևորման բազմաչափ բնույթը, ինչպես նաև օրգանիզմի վիճակի ռեֆլեքսիվ գնահատականների և վարքային ծրագրերի գործարկման միջև առկա կա-

⁴ Տե՛ս **Ломов Б. Ф., Сурков Е. Н.** Антиципация в структуре деятельности. М., 1980, էջ 33:

⁵ Տե՛ս **Леонова А. Б., Кузнецова А. С.** Функциональные состояния и работоспособность человека в профессиональной деятельности // «Психология труда, инженерная психология эргономика». М., 2015:

պերը, որոնք պայմանավորված են նաև ինքնավերաբերմունքի յուրահատկություններով:

- Երկրորդի դեպքում կարևորվում է գործունեության արդյունքների արտաքին վարքային ակտերի բնույթը, որի փոփոխությունները հանգեցնում են գործունեության արդյունավետության տեղաշարժերի:

Հոգեվիճակը հասկացություն է, որը գործածվում է առանձնացնելու համար անհատի հոգեկան գործընթացներում առկա հարաբերականորեն ստատիկ պահերը⁶: Այն պայմանավորում է հոգեկան գործունեության ընթացքը կամ իրացումը, գործառույթների դրսևորումն ու տեղաբաշխումը, որոնք բացառապես ներքին դրսևորում ունեն՝ ապրումների և վերապրումների ձևերով, և խիստ սուբյեկտիվ են ու բովանդակային առումով գրեթե անբացատրելի: Ուրիշի ապրումների մասին սակավ պատկերացում կարելի է կազմել ապրումակցելով՝ հիմնվելով սեփական փորձի վրա: Իսկ տվյալ սուբյեկտի կողմից սեփական ապրումը որոշ չափով վերբալացվում է, եթե խոսքի և զգացողության միջև լինում է համապատասխանություն, կամ էլ մարմնական արտահայտություն ունենում, եթե վերածվում է հուզմունքի: Վերջինս անհրաժեշտաբար փոխում է նաև մարդու ֆունկցիոնալ վիճակը: Հոգեվիճակներից են՝ տրամադրությունը, ֆրուստրացիան, դեպրեսիան, ապաթիան, էֆորիան, ձանձրույթը, ընկճվածությունը, ոգեշնչվածությունը, սպասողականությունը, իրավիճակային տագնապայնությունը, խուճապայնությունը, համբերումը և այլն: Բազմակի և նույնական կրկնությունների դեպքում հոգեվիճակները կարող են կայուն հետք թողնել անձի կառուցվածքում և, որպես յուրահատկություններ, որակական բնութագիր հաղորդել նրան:

Անձի վիճակը ընդունում ենք որպես ներանձնային որակների, հատկությունների պայմանավորիչ, որը գործուն է դարձնում (ակտուալացնում է) անձի համակարգային միավորները, դրանց դրսևորման ձևերն ու հարաբերությունները: Դրանք կարող են ներառված լինել անձի տարբեր կառույցներում, ինչպիսիք են ընդունակությունները, կարողությունները, բնավորությունը, ուղղվածությունը և այլն:

Ինչպես պնդում է Գորդոն Օլպորտը, իր «Դիսպոզիցիաների» տեսանկյունից «Անձը ավելի շուտ անցումային գործընթաց է, քան ավարտուն արդյունք: Նրա մեջ կան որոշ հաստատուն գծեր, բայց միևնույն ժամանակ նա մշտապես փոփոխվում է: Հենց այդ փոփոխությունների, կազմավորման, անհատականացման գործընթացն էլ առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում մեզ համար»⁷: Այս մեջբերմամբ մենք մատնանշում ենք այն փաստը, որ անգամ առանձին գծերը (հատկությունները), իրենց փոփոխականությամբ հանդերձ, դիտարկելի են միայն վիճակների իմաստով: Անձնային այդ վիճակների ամբող-

⁶ SE՝ u «Психология». Словарь. М., 1990.

⁷ **Օլորտ Գ.** Становление личности: Избранные труды. М., 2002, с. 175-176.

ջությունը տվյալ պարագայում կամ հարաբերությունում հնարավոր է դիտարկել միայն ինտեգրալ ձևով: Օրինակ՝ համարձակ, համառ, հպարտ, թուլակամ, խելացի, նվիրվող, համբերատար, անհամբեր, հիշաչար, բարեկիրթ, հետաքրքրված, կենսուրախ, ըմբռնող, կարևորող, անտարբեր, բռնկվող, գիտուն, շահագրգռված, հոգատար և այլ բնութագրիչներ միևնույն ժամանակ և՛ հատկանիշներ են (ատրիբուտներ), և՛ վիճակ արտահայտող ցուցիչներ, որոնք նկատելի, դիտարկելի կամ ճանաչելի են դարձնում անձի կերպարը: Սակայն անձի հատկությունները մշտապես գործուն չեն: Որոշակի պայմանների կամ հանգամանքների դեպքում դրանք կարող են դրսևորվել այս կամ այն չափով կամ առհասարակ չդրսևորվել (նույնն է թե, չնկատվել): Վերոնշյալից էլնելով՝ կարող ենք ասել, որ, օրինակ՝ «համարձակ մարդ», «խելացի անձնավորություն», «հետաքրքրված...», «հոգատար...» և այլ դիտարկումները առանձին տարրերով ներկայացնում են տվյալ անձի կերպարը՝ զուտ տվյալ մասով, տվյալ պայմաններում: Այսինքն՝ դրանք անձի մասին տարբեր հատույթներով առանձին կերպավորումներ են, որոնք ողջ գործունեության ընթացքից անջատ են, դիտարկման տվյալ ժամանակահատվածում մատչելի են, հարաբերականորեն անփոփոխ են: Օրինակ՝ վճռականությունը մի դեպքում տրամադրվածություն է, մեկ այլ դեպքում՝ կամային որակ, երրորդ դեպքում՝ բնավորության գիծ: Սակայն անձի նկարագրի մեջ մենք այդ հասկացությունը երկակի ենք կիրառում. մեկ՝ որպես հատկություն («...օժտված է վճռականությամբ»), մեկ՝ որպես բնութագիր («վճռական անձնավորություն»): Սակայն երկու դեպքում էլ մենք անդրադառնում ենք վճռականությանը որպես անձնային որակներից կախված վիճակ, այլ ոչ թե մշտական դրսևորում: Անձնային դրսևորումների այդ ժամանակավոր հաստատուն վիճակը մենք անվանում ենք «Անձի վիճակ», որը կախում չունի անձի այս կամ այն գծից, այլ ավելի շուտ անձի դրսևորման կոնկրետ՝ ինտեգրալ դրվագ է:

Դիցուք, Դուք սիրված եք Ձեր հարազատների կողմից: Այս դատողությունից էլնելով, գնահատեք ի՞նչ կամ ինչպիսի՞ն էք Դուք: Այո, «Միրված»: Ի՞նչ է սիրված լինելը, եթե ոչ վիճակ: Վիճակների ո՞ր դասին է պատկանում սիրված լինելու վիճակը: Կարո՞ղ ենք, արդյոք, ասել, որ սիրված լինելը հոգեվիճակ է կամ ֆունկցիոնալ վիճակ կամ նյարդամկանային լարվածության վիճակ, հուզական վիճակ... Կարծում ենք, որ դրանցից և ոչ մեկը միանշանակ չի արտացոլում Ձեր *զգացածը*: Ավելին, հնարավոր է, որ դա անգամ Ձեր վիճակն էլ չէ, այլ նրանց վիճակն է, ում կողմից սիրված եք... Սակայն դիտարկումը շարունակենք սուբյեկտիվ տիրույթում: Ուրեմն, եթե սիրված եք զգում Ձեզ, ու դա քիչ առաջ նշված վիճակներից որևէ մեկը չէ, և Դուք ավելի լավ տարբերակ չունեք, ապա մնում է կասկածել, որ դա անձնապատկան վիճակ է: *Խնկելու* դեպքում այդ վիճակը զգացմունքային բովանդակություն ունի՝

«Ես սիրված եմ», «Ես լավն եմ» և այլ հաստատումներ: *Ապրման* դեպքում՝ զգացողությունների բովանդակություն (քնքշանքի, ընդունվածության, ապահովության, վստահության և այլն): *Հուզվելիս* բովանդակությունը զգայական է (ջերմություն, քաղցրություն, գունագեղ, հագեցած, խտություն, փափկություն, մեղեդային և այլն): Չանազան այս բովանդակությունները առարկայի կամ իրավիճակի (տվյալ պարագայում՝ Ձեզ սիրող մարդկանց) նկատմամբ ապահովում են համապատասխան արձագանք (անդրադարձ) հակազդելու, տրամադրվելու և արժևորելու ձևերով:

Դիցուք, Դուք սիրում եք երեխաներին: Այս արտահայտությունը ամեննին էլ պարտադիր չէ, որ հույզեր առաջացնի նույնիսկ այն դեպքում, եթե դուք դրանում խորապես համոզված եք: Այո՛, դա զգացմունք է, որի գիտակցումը ամեն պահի չէ, որ հուզառատ է կամ կարող է հոգեվիճակ փոխել: Դուք դրա ապրումը կունենաք այնքանով, որքանով կկարողանաք մանրակրկիտ հիշել կամ պատկերացնել կոնկրետ երեխաների, Ձեր երեխաներին, երեխաներին սիրելու կոնկրետ իրավիճակները և այլն: Այսինքն՝ այս պարագայում կոնկրետ հիշողական զուգորդությունները կամա թե ակամա հենց այն *ներքին ազդակներն են* (ստիմուլները), որոնցով սկսվում է Ձեր զգացողությունը:

Ի՞նչ ենք զգում մենք տվյալ պահին որևէ մարդու հետ շփվելիս, և ի՞նչ ենք զգում մենք այդ նույն անձնավորության հանդեպ առհասարակ՝ շատ տարբեր են: Առաջին դեպքում զգալը իրադրական է և խիստ փոփոխական, ընդ որում՝ զգայական ու զգացական գործառույթները գերակայող են և հերթափոխում են իրար: Երկրորդ դեպքում զգալը որոշակի հաստատուն է, որի դեպքում առաջնայնությունը պատկանում է զգացմունքին: Մենք ի վիճակի չենք անդադար և անփոփոխ վերաբերվել որևէ մեկին կամ որևէ բանի նույնիսկ այն ժամանակ, երբ հստակ գիտակցում ենք մեր վերաբերմունքը նրանց հանդեպ: Այս դեպքում «ի վիճակի լինելը» հենց այն է, ինչը արտացոլում է *անձի վիճակը*: Օրինակ՝ լինել հայրենասեր չի նշանակում անընդհատ հուզվել և շարունակ ապրումներ ունենալ հայրենիքի թեմաներով: Եվ հակառակը՝ ունենալ հայրենասիրական պոռթկումներ, դեռևս չի նշանակում հայրենիքի հանդեպ խոր զգացմունք տածել, որովհետև հայրենիքի հանդեպ սերն ու հայրենականի զգացողությունը հայրենիք զգալու տարբեր անդրադարձումներ են: Առաջինը արձագանք է արժևորման ձևով, իսկ երկրորդը՝ տրամադրման (կամ դիրքորոշման): Այստեղ պակաս կարեվոր չէ նաև զգայական կողմը՝ իր հուզական հակազդումներով և ֆունկցիոնալ վիճակների փոփոխությունով, որ ռեակտիվ կամ իմպուլսիվ անդրադարձով է ուղղվում դեպի վարքը (օրինակ՝ ստենիկ հույզեր, ոգեշնչվածություն, մարմնի դիրքի փոփոխություն, ինքնապաշտպանական ռեակցիա և այլն):

Զգալու գործառույթները (զգայում, զգացում, զգացմունք)

Զգալը (զգալու ֆենոմենը) դիտարկվում է որպես սուբյեկտի կողմից իրավիճակին արձագանքելու (անդրադարձելու) հավաքական ընդունակություն՝ ներառելով թե՛ ֆիզիկական ու մարմնական և թե՛ հոգեկան վիճակների մասին տեղեկությունը: Զգալու այդ արդյունքը ստացվում է տարբեր կարգի գործառույթներով (զգայության, զգացողության, զգացմունքի միջոցով): Դրանք, կրելով իմացական (ճանաչողական) հատկություններ, ուղեկցվում են համապատասխան սուբյեկտիվ վիճակներով և միասին ձևավորում սուբյեկտիվ արձագանքը տվյալ իրավիճակին: Առանց սուբյեկտիվ վիճակների՝ զգալու գործառույթները մարդու համար գուտ տեղեկությային հնարավորություններ են: Իսկ սուբյեկտիվ վիճակներն առանց զգալու անբովանդակ են, դատարկ և կարող են դրսևորվել լոկ որպես նյարդահոգեկան ակտիվության ձևեր: Պատկերավոր ասած՝ զգալու գործառույթները ճանաչելի են դարձնում սուբյեկտիվ վիճակները: Զգալու գործառույթները իրագործվում են անդրադարձման երեք հարթություններում, որոնք պայմանականորեն կանվանենք «հարթակներ»: Այդ հարթակները կազմվում են հետևյալ կառուցվածքային միավորներով.

1) *գործառույթային ձևեր* (զգայություն, զգացողություն, զգացմունք),

2) *վիճակային ձևեր* (ֆունկցիոնալ, հոգեկան, անձի),

3) *միջանկյալ ձևեր* (տեղի են ունենում հույզերով, ապրումներով և խոկումով),

4) *անդրադարձման ձևեր* (հակազդում, տրամադրում, արժևորում), որոնք կառուցում են գնահատողական հարթակներ:

Զգալու որևէ գործառույթ կատարվում է ողջ հարթակով մեկ, իսկ անցումը հարթակից հարթակ կարող է կատարվել ինչպես կամաձին, այնպես էլ ինքնաբերաբար (սպոնտան) կերպով: Թե՛ գործառույթների միջև, թե՛ սուբյեկտիվ վիճակների տիրություն, թե՛ անդրադարձման ձևերի միջև անմիջական անցումները բացակայում են: Հարթակների միջև կապի մեխանիզմն ընկած է միջանկյալ միավորների առանցքում հույզաապրում-խոկում գործընթացներով և հակառակ ուղղությամբ:

Դիցուք, որևէ զգայական ազդակ (գույնի, ձայնի, հոտի, տաքության և այլն) ունի իր համապատասխան ֆիզիոլոգիական բնութագիրը և օրգանիզմի վրա կարող է ունենալ որոշակի ազդեցություն՝ փոխելով նյարդահոգեկան վիճակն այնպես, որ անդրադառնա զգոնության կամ, ասենք, աշխատունակության վրա: Դրա հիմքը օրգանիզմի ֆունկցիոնալ վիճակների տիրույթն է: Այս դեպքում օրգանիզմի արձագանքը ռեֆլեքսիվ կամ ռեակտիվ է լինում: Այլ կերպ ասած՝ մարդու անդրադարձը միջավայրին կլինի գուտ հուզազգայական հակազդումներով, քանի դեռ նա չի ապրել դա: Այդ դեպքում մարդը թեև գիտակից է, սակայն չի զգում, որ իր շարժումները դանդաղել կամ արագացել են, ու-

շաղրությունը ցրված է, անսթափ է, մկանները լարված են, թե՛ թուլացած, սթրենս է տանում, օրգանիզմի ռեսուրսը սպառվում է, թե՛ համալրվում, ստենիկ է, թե՛ աստենիկ, հոգնած է, թե՛ ոչ և այլն: Ապրված լինելու դեպքում նշված վիճակները նկատելի են դառնում այս կամ այն զգացողությամբ:

Անցում է կատարվում մյուս հարթակին: Այստեղ անձը սեփական փորձի հիման վրա կարող է իրարից տարբեր զգացողություններ ունենալ՝ ինչպես մարմնի, այնպես էլ տրամադրության տատանումներն ու հոգեվիճակները զգալով: Սուբյեկտիվ արձագանքը իրավիճակին ձեռք է բերում որոշակի վարքի տրամադրվելու կամ դիրքորոշվելու ձև: Եթե ապրումներից գատ՝ զգացմունքի և անձնային բաղադրիչների ներքո առկայի նաև համապատասխան որոշակի միտք, ապա նշանակում է, որ անցում է կատարվել հաջորդ հարթակին: Այստեղ արդեն անդրադարձը բնորոշվում է մարդու կողմից իրերի, երևույթների, հարաբերությունների, այլ մարդկանց և սեփական արարքների արժևորումով՝ ներառյալ ինքնավերաբերմունքը: Այս հարթակը հարաբերականորեն կայուն բնութագրեր ունի՝ կախված անձի հոգեկերտվածքից և գիտելիքից:

- *Արտաքին ազդակները (խթաններ, ստիմուլներ)* մարմնական (սոմատիկ) և ֆիզիկական գործոններ են, որոնք ընդունվում են զգայարաններով՝ ապահովելով արտաքին աշխարհի հետ կապը:

- *Ներքին ազդակները (դրդիչներ, մղիչներ, իմպուլսներ)* հոգեկան ակտիվության (հոգեդինամիկական) գործոններ են, որոնցով առաջանում են սուբյեկտի այս կամ այն վիճակը, գործընթացը կամ հատկությունը (հուշեր, մտքեր, դրդապատճառներ, նախապաշարմունք, պատկերացումներ, համոզմունք, նախասիրություններ, հետաքրքրություններ, հակումներ, ունակություններ, ձգտումներ և այլն):

Զգայունով ապահովվում է արտաքին աշխարհի ազդակների ստացումը (տեղեկություն): Համադրվում է օրգանիզմի ֆունկցիոնալ վիճակների հետ հուզական բաղադրիչով՝ ի պատասխան տվյալ ազդակի կամ (իրա)վիճակի նպաստավորության: Հուզազգայական համակցությունն ապահովում է օրգանիզմի արձագանքը՝ հակազդումը արտաքին (ֆիզիկական, մարմնական) վիճակների փոփոխություններին: Անդրադարձումը կատարվում է դրական-բացասական, բավարար-անբավարար իրավիճակներին ընդունում-օտարում հակազդումներով: Զգայությունները լինում են, օրինակ, էքստերոցեպտիվ, ինտերոցեպտիվ, պրոպրիոցեպտիվ, կինեսթետիկ, սոմեսթետիկ, սինեսթետիկ, էքստրասենսոր և այլն:

Զգացումով ապահովվում է ներքին՝ հոգեկան աշխարհի մասին տեղեկությունը, որը մասամբ գիտակցված է, մասամբ՝ ոչ: Ապրումների շնորհիվ համադրվելով հոգեվիճակներին՝ կազմում է տրամադրվելու հարթակը: Վերջինս անդրադարձ է հաճելի-տհաճ իրավիճակներին: Ապրումները կարող են միաժամանակ սկիզբ առնել թե՛ մարմնական,

թե՛ հոգեկան բնույթի տեղաշարժերով՝ արտահայտելով տարբեր զգացումներ: Վերջիններս գիտակցության համար անորոշ են այնքանով և այնքան ժամանակ, քանի դեռ չի եղել զգացողության մասին անձի առաջին ինքնահաշվետվությունը: Զգացողությունները լինում են, օրինակ, պատասխանատվության, մեղքի, ներդաշնակության, օգտակարության, օտարության, թշնամանքի, ապահովության, բերկրանքի և այլն: Դրանք ուղեկցվում են ուրախ-տխուր, սպասողական, շփոթմունքի, տագնապի, կրքի, ցասումի, բավականության, հարմարավետության և այլ հոգեվիճակներով:

Զգացմունքը անձին ապահովում է արժեքների, նորմերի, կայուն վերաբերմունքի մասին սոցիալ-հոգեբանական նշանակության սուբյեկտիվ տեղեկությամբ: Զգացմունքը պարտադիր գիտակցելի է, ինքնահաշվետու և նշանակվում է հասկացություններով (կոնցեպտներով): Այն հաճախ ինտելեկտուալացված է և կողմնորոշված սոցիալական արժեքներին: Այդ կոնցեպտների զգալի մասը հոգեբանական բնութագրի ունի, սակայն հոգեբանական սահմանումներում թերի է և անզամ անտեսված: Զգացմունքի և անձի վիճակների համադրությամբ է կազմվում արժևորման հարթակը՝ լավ-վատ, ճիշտ-սխալ անդրադարձումներով: Եվ այդ ամենը՝ ոչ առանց մտային աշխատանքի՝ խոկումով:

Զգացմունքի տեսակներ են (կոնցեպտներով արտահայտված)

- *Էսթետիկական*՝ սիրուն, գեղեցիկ-տգեղ, դուրեկան, ձգող, գրավիչ, գեշ, համաչափ, ռիթմ, ներդաշնակ, հարմարավետ, հագեցած, գունեղ, բերկրանք, խորշանք, կարգավորված և այլն:

- *Էթիկական*՝ բարություն, խիղճ, պատիվ, հարգանք, ատելի, սիրելի, արհամարհանք, արդար, մեղավոր, ճշտապահ, պարտավոր, պատասխանատու, նվիրում, մտերիմ, թշնամանք, օտար, հարազատ, վստահելի, ազատ, հպարտ, պարկեշտ, տակտ և այլն:

- *Ինտելեկտուալ*՝ օգտակար, արդյունավետ, կարևոր, արժեքավոր, համապատասխան, կարգին, իմաստալից, ձևական, ոճական, պարզ-բարդ, լուծում, ձանձրոյթ, անելանելի, անակնկալ, անորոշ, ապահով և այլն:

- *Կրոնական կամ նումինոզային*՝ բարի-չար, հույս, հավատ, սեր, պատկառանք, երկյուղ, պատիժ, արարում, մեղք, պարզ, սուրբ, շնորհ և այլն:

Անդրադարձումը սուբյեկտի կողմից ազդակներին, իրերին, երեվոյթներին, անձանց, իրադարձություններին և սեփական զգացողություններին տրվող տարբերակված (ընտրողական, գտողական) արձագանքն է: Ճանաչող սուբյեկտը անդրադարձումով հաստատում է իր համար որևէ բանի նշանակալիության աստիճանը:

Արձագանքի ձևեր են հակազդումը, տրամադրումը և արժևորումը:

- *Հակազդումը (reaction)* չգիտակցված (հուզագայական) արձագանք է, որը ռեֆլեքսիվ և էքսպրեսիվ բնույթներ ունի:

- *Տրամադրումը (attitude)* ենթագիտակցորեն տրվող արձագանքն է (դիրքորոշում, պատրաստակամություն, նախատրամադրվածություն):

- *Արժևորումը (evaluation)* գիտակցված գնահատական է, սուբյեկտի անդրադարձն ըստ կարևորության ու նշանավորման, և ուղղված է վարքի կարգավորմանը և արարքին:

Այսպիսով, անդրադարձումը բխում է ոչ թե զգալու առանձին գործառույթներից կամ սուբյեկտիվ վիճակներից, այլ դրանցով կազմված հարթակներից: Անդրադարձման յուրաքանչյուր հարթակ կազմված է զգալու որևէ գործառույթից և դրան համահունչ սուբյեկտիվ վիճակից: Դրանց պատշաճ հաշվառումը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն պատկերացում կազմելու մարդու ընդհանուր վերաբերմունքի ու փորձի մասին, այլև մեծ հավանականությամբ կանխորոշելու վարքի միտումները: Եվ որպես ամփոփում ստորև ներկայացնում ենք ինտեգրալ եռահարթակ մոդելով վերլուծված օրինակներ, որոնցում արտացոլված է զգալու հոգեբանական բովանդակությունը՝ համապատասխան վարքի միտումով:

Էսթետիկական կոնցեպտով օրինակ
<u>Գեղեցիկ</u>
<i>Արժևորումը՝</i> հիանալի, ընդունելի, մաքուր...
<i>Տրամադրումը՝</i> վայելող, կլանող, կրկնող, ընդօրինակող, արարող: <i>Զգացումը (ապրումը)՝</i> հաճելի, հարմար, ձգող, ռիթմի, բերկրալի...
<i>Հակազդումը՝</i> արագ սրտխփոց, մկանային թեթև լարում, խորը և հաճախակի շնչառություն... <i>Հույզը՝</i> ուրախություն, զարմանք: <i>Զգայությունը՝</i> կլորություն, հարթ, քաղցր, ջերմ, գուլ, շարժ, պայծառ, համեղ...
<i>Վարքագիծը՝</i> ցուցադրական, ընդօրինակող, օգտագործող:

Ինտելեկտուալ կոնցեպտով օրինակ
<u>Համապատասխանություն</u>
<i>Արժևորումը՝</i> հարմարեցված, դասավորված, կարգավորված...
<i>Տրամադրումը՝</i> վերահսկող, տիրապետող: <i>Զգացումը (ապրումը)՝</i> հարմար, հանգիստ, հաճելի, վստահ...
<i>Հակազդումը՝</i> մկանային լիցքաթափում, ազատ և խորը շնչառություն... <i>Հույզը՝</i> չեզոք կամ էքստատիկ: <i>Զգայությունը՝</i> հավասարակշիռ, անշարժ, ծանր, հարթ, լիաթոք...
<i>Վարքագիծը՝</i> գննողական, հետևողական:

Էթիկական կոնցեպտով օրինակ Պատասխանատվություն, պարտավորություն
<i>Արժևորումը՝ ստիպված, հարկադրված...</i>
<i>Տրամադրումը՝ կատարող, ենթարկվող:</i> <i>Զգացումը (ապրումը)՝ տազնապ, տհաճություն, անհարմարություն...</i>
<i>Հակազդումը՝ դող, արագ սրտխփոց, մկանային լարում, մակերեսային հաճախացած շնչառություն...</i> <i>Հույզը՝ վախ:</i> <i>Զգայությունը՝ սրտխառնոց, վերջույթների ծակծկոց, որովայնի տաքացում, ճակատի սառնություն, կրծքավանդակում, մկաններում՝ ցավ...</i>
<i>Վարքագիծը՝ կա՛մ շտապողական, կա՛մ հետաձգողական:</i>

Բանալի բառեր – *ենտադրթակ ինտեգրալ, զգալու ձևեր, անդրադարձում, հոգեկան վիճակների տիրույթ, անձի վիճակ*

РАЧЬЯ ОГАННИСЯН – Чувствование как интегральная рефлексия. – До сих пор не существует обоснованного психологического определения или содержательного истолкования термина «опыт». Все существующие характеристики и описания скорее поясняют привычки, сноровку, навыки либо память. Эта работа – ещё одна попытка теоретически всмотреться во внутренний опыт человека как продукта интеграции внешних и внутренних импульсов соответственно психическим состояниям. Для объяснения этих отношений предлагается описательная модель интегральной тройной платформы. Осью в этой модели является способность человека чувствовать. Кроме того, приведены примеры психологического анализа на основе применения этой модели.

Ключевые слова: *интегральная тройная платформа, формы чувствования, рефлексия, область психических состояний, личностное состояние*

HRACHYA HOVHANNISYAN – Perception as an Integral Reflection. – So far, there has been no reasonable psychological definition or an explanation of the content of the term “experience”. All existing characteristics or descriptions lead to the explanation most likely of habits, skills or memory. This work is another attempt to theoretically observe human inner as a product of the integration of external and internal impulses respectively mental states. For the explanation of these relations, a descriptive model of integrally triple platform is offered. The axis in this model is a person’s ability to feel. In addition, examples of psychological analysis based on the application of this model are given.

Key words: *integrally triple platform, forms of perception, reflection, domain of mental states, personal state*